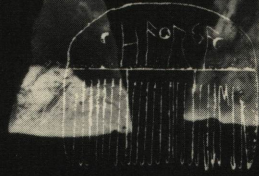
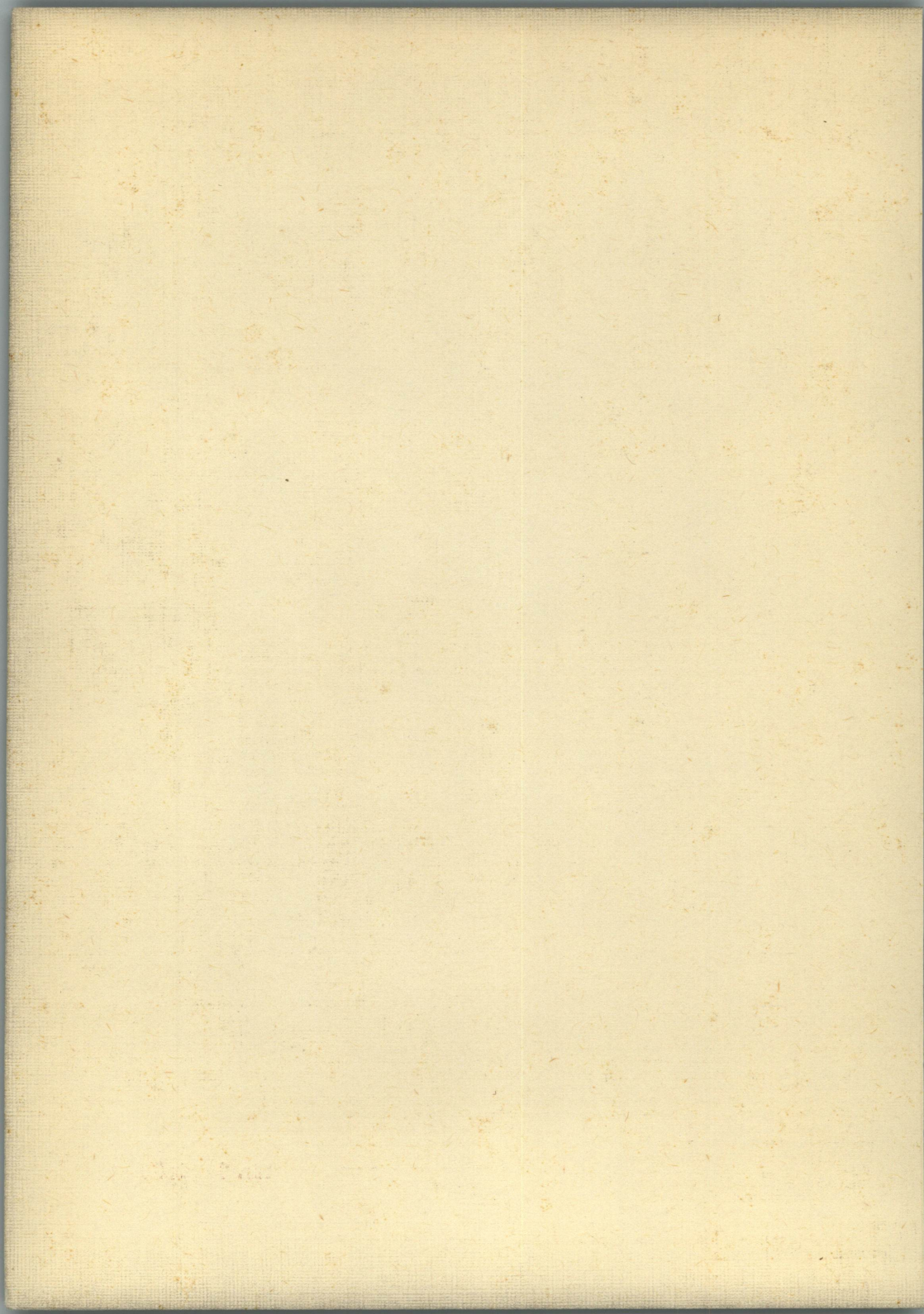

HARJA

HARJA

1976

Indhold

- Anders Jæger:**
Pilereg side 2
- Henrik Thrane:**
På vandring efter Fyns fortid side 8
- Dan Mølmann-Ibsen:**
Tanker på en markvandring side 12
- Dan Mølmann-Ibsen:**
Om lokalisering side 14
- Aage Pedersen:**
Nye bopladsfund fra den yngre bronzealder side 16
- Erlend Porsmose Christensen og Torben Grøngård Jeppesen:**
Landsbystudier side 25

Pileregner

Af Anders Jæger

De sløjfede og til tider næsten udpløjede tomter af megalitgrave har i de seneste år i særlig grad haft udgravernes bevågenhed. For ofte er disse tomter, trods deres næsten totale udslettelse, stadig fyldt med fund og oplysninger af så stor betydning, at udgravning af dem er berettiget.

Ganske vist er selve kammeret og den skjulende høj fuldstændig fjernet, men i mange tilfælde er det meste af kammerbunden stadig intakt, og i de allerfleste tilfælde kan anlæggets form bestemmes ved hjælp af de standspor, som de mægtige megalitter har trykket i undergrunden.

I Vestjylland har man netop ved udgravning af sådanne lave højninger konstateret at de stammede fra sløjfede megalitgrave, og det i en egn af landet, der ellers tidligere blev betragtet som fundtomt hvad megalitgrave angår.

I det sydfynske har Langelands museum i de sidste par år kørt en megalitkampagne med det formål gennem undersøgelser af et større antal megalitgravtomter at konstatere hvorvidt disse stadig indeholder et videnskabeligt brugbart materiale. Lignende udgravningskampagner er gennemført i bl.a. Skåne og Mecklenburg.

På Nordfyn er der i de seneste år undersøgt fire tomter, som hver især har givet gode fund og værdifulde oplysninger. Den senest undersøgte, Tornhøj II, en jættestuetomt i Ore sogn, Skovby herred, adskiller sig på væsentlige punkter fra de gængse megalitgrave ved at mangle de sædvanlige offerlag ved gangen og ved at stuen tilsyneladende er bygget senere end det almindeligvis opfattede tidspunkt, nemlig periode I i mellemneo-

litikum. I Tornhøj II er der overhovedet ikke fund fra denne fase, men først fra periode I og senere.

Et andet bemærkelsesværdigt træk ved dette anlæg er de mange fund, som blev gjort, trods den næsten totale sløjfning. I kammerbunden fandtes skår fra en snes lerkar, samt økser, mejsler, flækkesegl og flækkeknive, desuden en madkniv, et skiferhængesmykke, et halvt hundrede ravperler og sidst men ikke mindst tværpile. Med et antal på 110 er tværpilene den talrigeste oldsagstype i fundet.

Selvom undersøgelsen her som helhed tilstræbes fremlagt i en senere og større publikation, vil jeg her trække tværpilene frem og underkaste dem en nærmere analyse for at beskrive nogle interessante og vigtige typologiske træk, som skjuler sig i det tilsyneladende ensartede materiale.

Tværpilen er som bekendt almindelig i mange af ældre stenalders kulturer. Den er dog fortsat i brug i yngre stenalder, hvor den findes på tidlig- og mellemneolitisk bopladser. Det er også almindeligt at finde tværpile i megalitgrave, medgivet som gravgods. I enkelte tilfælde 50-80 pile i en jættestue.

De væsentligste forskelle på ældre og yngre stenalders tværpile er vel, at de neolitiske pile ofte er lavet af slebne eller uslebne spåner og derfor mangler de parallelt-løbende arrygge på oversiden, som kendetegner de mesolitisk pile, der oftest er lavet af flækker. De mesolitisk pile har desuden en mere elegant form på grund af et større eller mindre svaj eller indbuning af pilens sidekanter, hvor de neolitisk pile har mere lige eller endog udbuede sidekanter.

Pilene fra ældre stenalder har været underkastet grundige studier til fastlæggelse af udviklingsstadierne fra den rhombiske spidspil over skævpilen til den egentlige tværpil. Tværpilene fra yngre stenalder har ikke givet anledning til slet så vidtgående betragtninger, og det hænger vel sammen med pilenes ringe betydning i dateringsøjemed. Typologisk er tværpilen jo også på dette tidspunkt forlængst fuldt udviklet og undergår således ikke synderlige ændringer, en tværpil var en tværpil. Tilsyneladende da !

I Danske Oldsager bd. 2 er tværpilene inddelt i 3 typer baseret på forskelle i tildannelse af pilenes sidekanter. Jeg vil i det efterfølgende forsøge at påvise nogle træk ved tværpilene fra Tornhøj II, som berettiger til en typeinddeling efter andre kriterier.

Ved en overfladisk betragtning af de 110 pile får man indtryk af et, typologisk set, ensartet materiale med et tilfældigt præg m.h.t. proportioner og valg af råmateriale. For at skaffe overblik over materialet har jeg foretaget måling og beregning af en række karakteristiske størrelser på pilene. Da neoli-

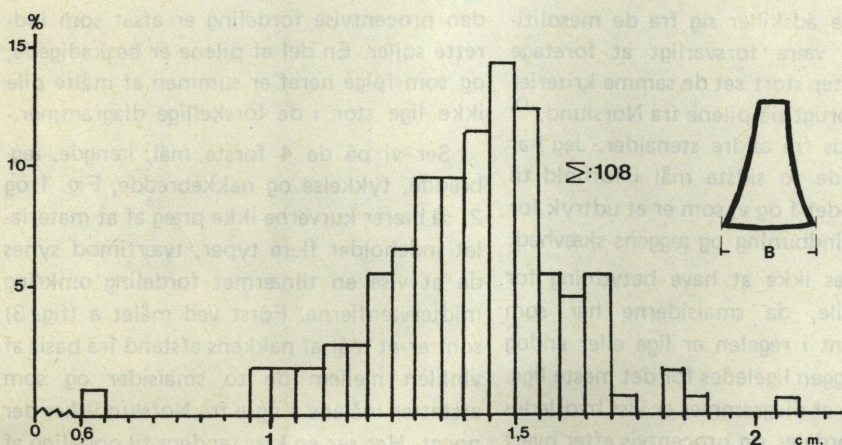
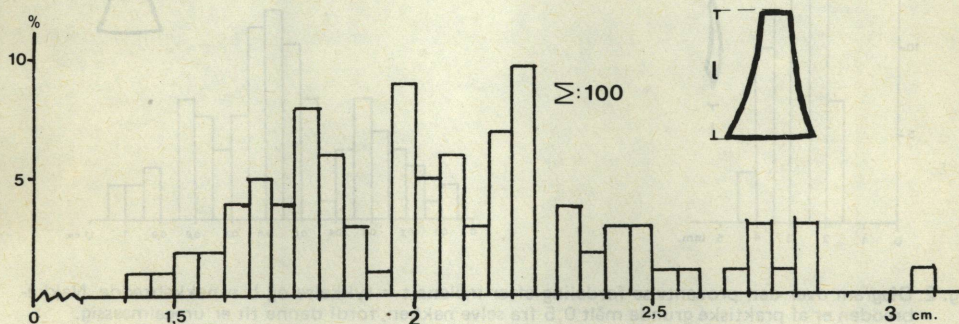

Fig. 1. Diagram som viser tværpilenes procentvise fordeling efter målene L = længde og B = ægbredde.

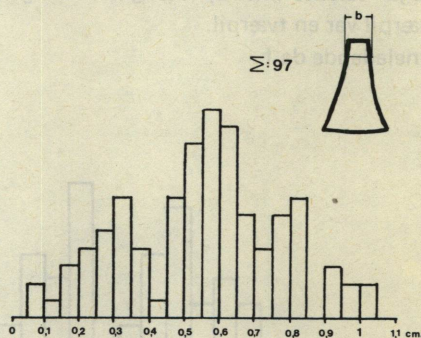
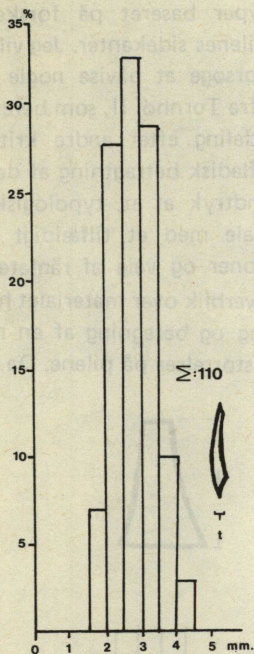

Fig. 2. Diagram over den procentvise fordeling efter målene t = tykkelse og b = nakkebredde. Nakkebredden er af praktiske grunde målt 0,5 fra selve nakken, fordi denne tit er uregelmæssig.

tiske tværpile som redskabstype i det væsentligste ikke adskiller sig fra de mesolitiske, må det være forsvarligt at foretage målingerne efter stort set de samme kriterier som bl.a. er brugt på pilene fra Norslund,¹⁾ en kystboplads fra ældre stenalder. Jeg har dog udeladt de to sidste mål i forhold til Norslund, kaldet f og v , som er et udtryk for smalsidernes indbuning og æggets skævhed. Dette skønnes ikke at have betydning for neolitiske pile, da smalsiderne her som allerede nævnt i regelen er lige eller endog udbuet og ægget ligeledes for det meste lige. Ved hjælp af diagrammer er vist hvorledes tværpilene fordeler sig procentvis efter hvert af de 5 mål. Ved hvert diagram er angivet på en tværpil, hvor de enkelte mål er foreta-

get. Målene er afsat ad den vandrette akse og den procentvise fordeling er afsat som lodrette søjler. En del af pilene er beskadigede, og som følge heraf er summen af målte pile ikke lige stor i de forskellige diagrammer.

Ser vi på de 4 første mål: længde, ægbredde, tykkelse og nakkebredde, Fig. 1 og 2, så bærer kurverne ikke præg af at materialet indeholder flere typer, tværtimod synes de at vise en tilnærmet fordeling omkring midterværdierne. Først ved målet a (fig. 3) som er et mål af nakkens afstand fra basis af vinklen mellem de to smalsider og som erstatter målene f og v fra Norslund sker der noget. Her ses en klar tendens til opdeling af materialet i 2 eller 3 grupper.

Det fremgår tydeligt, at der samler sig en

gruppe mellem 0 og 1 cm., klart adskilt fra en anden mellem 1,1 og 2,2 cm. Derefter ses en mindre og temmelig udfladet gruppe fra 2,2 og opefter.

Nederst på fig. 3 er tegnet et diagram, som ved skravering markerer en personlig vurdering af de målte pile. Det viser sig her at gruppen fra 0 - 1 cm udelukkende består af pile med spids nakke, skraveret med sort. Gruppen fra 1 - 2,2 cm. indeholder for størstedelen pile med retoucheret nakke, lodret skraveret. Men også en del pile med uretoucheret nakke forekommer i denne gruppe. For gruppen fra 2,2 cm. og opefter gælder det, at det for det meste drejer sig om pile med skarp uretoucheret nakke. Her forekommer dog enkelte pile med nakkertouche. Denne retouchering, som forekommer på de fleste af pilene i gruppe 2, understreger at man bevidst har søgt at fremstille

pile af denne type, mens de pile, som i denne gruppe optræder uden nakkertouche, har opfyldt kravene uden yderligere tildannelse.

På fig. 4 er der ved en skematisk opstilling foretaget en sammenligning af typer efter Danske Oldsager bd. 2. Vi får ved hjælp af målet - a et andet udtryk for fordelingen og måske mulighed for at sammenligne Tørnhøj II med andre fund. Valg af råmateriale er også medtaget i opstillingen, og den viser, at det ikke har været afgørende for den endelige type, om pilen er lavet af en flække eller en spån. Det ser dog ud til at der er en overvægt i brugen af flækker i forhold til spåner. Slebne spåner er sært nok kun brugt i 2 tilfælde.

Det ser således ud til, at man ved fremstillingen af pilene har tilstræbt tre piletyper 1: Pile med spids nakke. 2: Pile med smal nakke og 3: Pile med bred nakke.

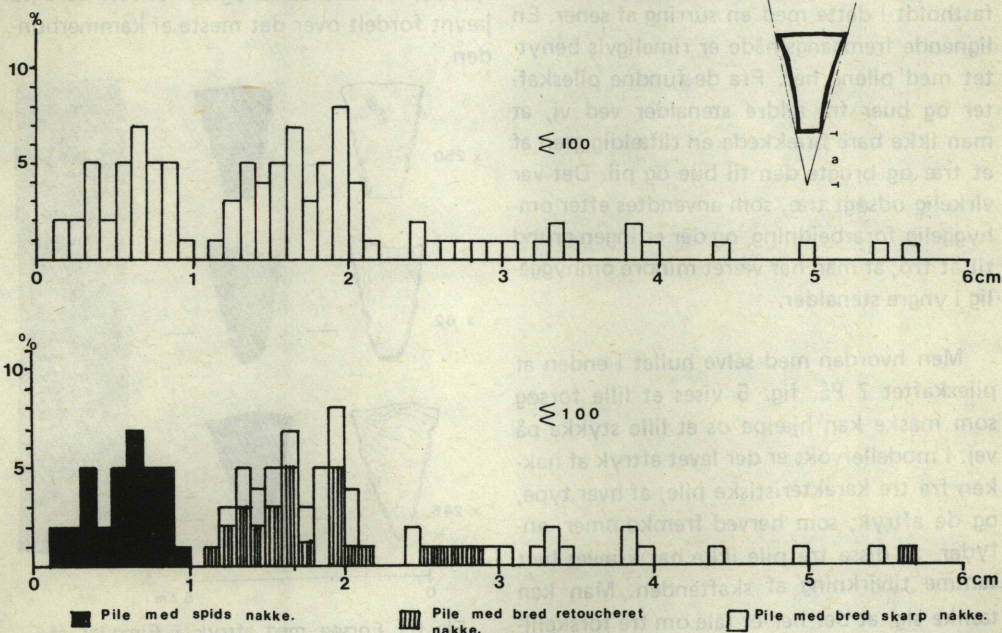

Fig. 3. Diagrammer over fordelingen efter målet a, som er et mål af nakkens afstand fra basis af vinklen mellem de to smalsider. Her ses en klar opdeling af pilene i tre grupper.

Type	a	ANTAL PILE				Tornhøj II
		målte	råmateriale			
			flække	spån	slebet spån	
Danske Oldsager nr. 265	0 - 1 cm	34	18	15	1	Type 1
- - - 264	1 - 2,2 cm	47	28	19	0	Type 2
- - - 263	2,2-derover	19	12	6	1	Type 3
Ialt:		100	58	40	2 = 100	

Hvad betyder nu disse forskelle i tildannelsen af nakken på pilene fra Tornhøj II? Man kan roligt sige, at det først og fremmest har betydning ved skæftningen af pilene.

Fund af skæftede pile fra yngre stenalder er ikke det vi har mest af, hvis de overhovedet kendes, så af den vej er der ingen hjælp at hente. Derimod kendes flere eksempler på fund af skæftede pile fra ældre stenalder, og de viser pilene indsat i et tyndt træskaft og fastholdt i dette med en surring af sener. En lignende fremgangsmåde er rimeligvis benyttet med pilene her. Fra de fundne pileskafter og buer fra ældre stenalder ved vi, at man ikke bare brækkede en tilfældig gren af et træ og brugte den til bue og pil. Det var virkelig udsøgt træ, som anvendtes efter omhyggelig forarbejdning, og der er ingen grund til at tro, at man har været mindre omhyggelig i yngre stenalder.

Men hvordan med selve hullet i enden af pileskaftet? På fig. 5 vises et lille forsøg som måske kan hjælpe os et lille stykke på vej. I modellervoks er der lavet aftryk af nakken fra tre karakteristiske pile, af hver type, og de aftryk, som herved fremkommer, antyder, at disse tre pile ikke har krævet helt samme tilvirkning af skaftenden. Man kan tænke sig, at der her er tale om tre forskellige skafttyper, i så fald rimeligvis af forskellig tykkelse.

Skønt havde det været om man kunne påvise en aldersmæssig forskel på de tre typer. Men her lader fundomstændighederne os i stikken. Det resterende kun 15-20 cm tykke gulvlag i jættestuetomten var uden påviselig lagdeling, eller inddeling som kunne markere forskellige begravelser. Omrodet som det bliver ved sekundære gravlægninger og den næsten totale sløjfning vil genstande i småtingsafdelingen, så som tværpile og ravperler, let spredes for alle vinde og de fandtes da også jævnt fordelt over det meste af kammerbunden.

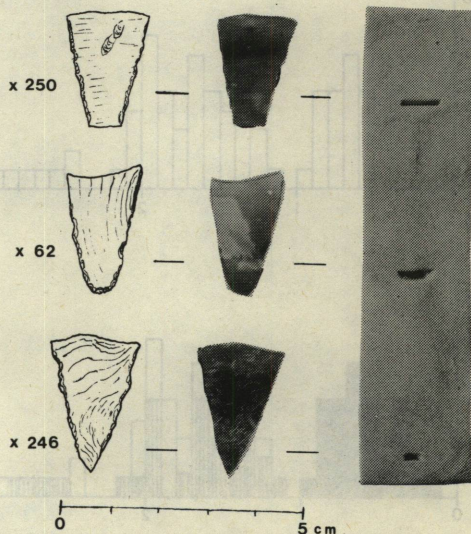

Fig. 5. Forsøg med aftryk i Fimo-ler af nakkeenden på tre karakteristiske pile. Indtrykkene er 0,4 cm dybe.

Ved sammenligninger med tværpile fra sikkert daterede yngre stenalderes bopladslag eller andre anlæg, kan der foretages en afprøvning af holdbarheden for den her opstillede typologi på tværpilene fra Tornhøj II:

Type 1: Spidsnakkede pile.

Type 2: Smalnakkede pile.

Type 3: Brednakkede pile.

En tværpil er ikke bare en tværpil.

Note 1. Søren H. Andersen og Claus Malmros:
Norslund, En kystboplads fra ældre stenalder.
Kuml. 1965, fig. 11. s. 52-53.

På vandring efter Fyns fortid

Af Henrik Thrane

For et par år siden opfordrede jeg Harja's medlemmer til at kaste sig ud i en bestemt arkæologisk form for feltarbejde, nemlig recognoscering, og nu har Harja's bestyrelse bedt mig gøre status over, hvad der kom ud af opfordringen.

Grunden til at jeg så kraftigt gik ind for at aktivere medlemmerne, d.v.s. amatørarkæologerne, på just denne måde var: 1. Det er den sikreste måde at skaffe et overblik over et områdes indhold af arkæologiske levn, 2. det er den mest egnede for netop amatørarkæologer, idet der ikke kræves specielt kendskab til udgravnings- eller anden teknik, men blot sund fornuft, ordenssans og kendskab til oldsager. 3. ved at gøre et stykke arbejde på denne måde kan amatørarkæologerne yde videnskaben en virkelig betydningsfuld håndsrækning.

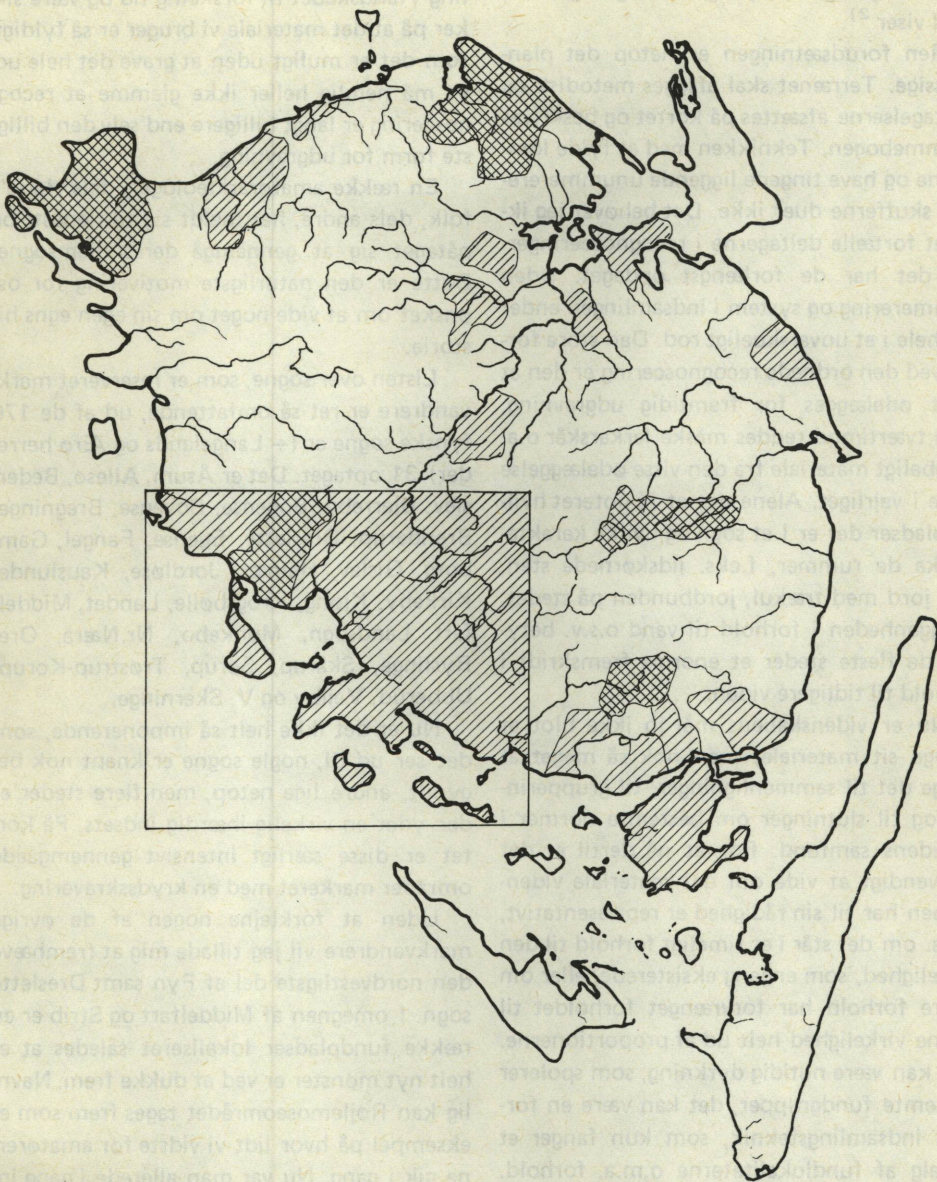
Det er jo nemlig sådan at trods den lange årrække, hvori der herhjemme er drevet arkæologisk forskning - og ikke mindst på Fyn -, er vort kendskab til omfanget af fund og deres karakter endnu yderst beskedent. Det viser sig hver gang man sætter en systematisk gennemgang af et område i værk at antallet af fundpladser stiger enormt i forhold til det antal, som tilfældigt er kommet til museernes kendskab siden tingene blev sat i system under Worsaaes regime. Tal på 300 procent er ikke ualmindelige ¹⁾. Netop denne mangel på overblik er uhyggelig i dagens situation. Vi ved alle, at der forsvinder noget hver gang et større vejarbejde laves eller et større byggeri - se blot på amtsgården, hvor amtets centrale myndighed lader entreprenørfirmaet Carl Nielsen mosle igennem en

større jernalderboplads uden at nogen ansvarlige finder anledning til at meddele det mindste. Hverken entreprenør, arbejdsformand eller ingeniør eller arkitekt kan have været uvidende om paragrafferne, så meget mere som Stiftsmuseet i 1973 i samme anledning var på færde da første etape af administrationsbyggeriet var i gang - hidkaldt af en forskræmt arbejdsmand, der ikke ønskede sit navn nævnt for ikke at blive fyret.

Hvis vi ikke selv kan skaffe os et overblik over hvad der ligger i jorden, er der i hvert fald ingen andre der gør det for os. Men hvis vi på den anden side i forvejen kunne sige hvor de forskellige bopladser og grave findes, har vi langt bedre mulighed for at udnytte fredningslovens paragraffer ved at sige stop - nemlig når vejvæsenet o.s.v. sætter stregerne af på kortet. Så har de nemlig også en chance for at indpasse vores undersøgelser i deres planer og så undgå megen surhed - og ødelæggelse.

Her er det amatørerne kan yde en vigtig indsats.

Når recognoscering anbefales særlig stærkt for amatørarkæologer er der jo intet nyt i det, de fleste har vel prøvet denne teknik i det små og samlet flint på stenalderbopladser. Det var den teknik, som førte til opdagelsen af "Gudenåkulturen" langs de jyske vandløb, og den blev i krigsårene anvendt af professionelle her på Fyn, nemlig Erling Albrectsen og C.L. Vebæk for at finde tilsvarende stenalderbopladser langs de fynske vandløb. Hvis recognoscering drives lige så planmæssigt, som en udgravning skulle, kan den nemlig bringe os meget langt - som Søren Andersens

OVERSIGTSKORT.

Krydsskravering markerer: områder hvor intensiv undersøgelse er i gang.

Skråskravering: områder hvor registrering er indledt.

Det kvadratisk indrammede område er det Odense Universitet har udset til bebyggelsesundersøgelse.

sammenligning af pløjelagsfund og udgravede fund viser ²⁾.

Men forudsætningen er netop det planmæssige. Terrænet skal afsøges metodisk og iagttagelserne afsættes på kortet og beskrives i lommebogen. Teknikken med at fylde lommerne og have tingene liggende unummerede i skufferne duer ikke. Det behøver jeg ikke at fortælle deltagerne i recognosceringerne, det har de forlængst opdaget. Uden nummerering og system i indsamlingen ender det hele i et uoverskueligt rod. Den store fordel ved den ordnede recognoscering er den at intet ødelægges for fremtidig udgravning, men tværtimod reddes måske lerkarskår o.a. skrøbeligt materiale fra den visse ødelæggelse oppe i vejrliget. Alene det at få noteret hvilke pladser der er i et sogn og hvilke karakteristika de rummer, f.eks. ildskørnede sten, sort jord med trækul, jordbunden på stedet, beliggenheden i forhold til vand o.s.v. betyder de fleste steder et enormt fremskridt i forhold til tidligere viden.

Nu er videnskabens mål jo ikke blot at forøge sit materiale, men nok så meget at bruge det til sammenligninger, til grupperinger og til slutninger om bestemte normer i fortidens samfund. For at nå dertil er det nødvendigt at vide om det materiale videnskaben har til sin rådighed er repræsentativt, d.v.s. om det står i et rimeligt forhold til den virkelighed, som engang eksisterede, eller om andre forhold har forvrænget forholdet til denne virkelighed helt ud af proportionerne. Det kan være nutidig dyrkning, som spolerer bestemte fundgrupper, det kan være en forkert indsamlingsteknik, som kun fanger et udvalg af fundlokaliteterne o.m.a. forhold. Her kan den systematiske recognoscering hjælpe godt fremad, idet vi kan bruge de velundersøgte områder som udgangspunkt for de hypoteser, f.eks. om bebyggelsens forde-

ling i landskabet til forskellig tid og være sikker på at det materiale vi bruger er så fyldigt, som det er muligt uden at grave det hele ud. Vi må nemlig heller ikke glemme at recognoscering er langt billigere end selv den billigste form for udgravning.

En række amatørarkæologer, dels Harja's folk, dels andre, har meldt sig til tjeneste og påtaget sig at gennemgå deres hjemsogne. Dette er den naturligste motivering for os, ønsket om at vide noget om sin egen egns historie.

Listen over sogne, som er reserveret markvandrere er ret så omfattende, ud af de 176 fynske sogne er (÷ Langelands og Ærø herreder) 31 optaget. Det er Åsum, Allesø, Bederlev, Bjerreby, Bogense, Bovense, Bregninge, Brenderup, Dreslette, Egense, Fangel, Gamburg, Gislev, Helnæs, Jordløse, Kauslunde, Kirkeby, Kjøng, Krogsbølle, Landet, Middelfart Landsogn, Munkebo, Nr.Næså, Ore, Ryslinge, Skårup, Sørup, Trøstrup-Korup, Ubberud, Vejlbj og V. Skerninge.

Nu er det ikke helt så imponerende, som det ser ud til, nogle sogne er knapt nok begyndt, andre lige netop, men flere steder er der ydet en virkelig ihærdig indsats. På kortet er disse særligt intensivt gennemgæede områder markeret med en krydsskravering.

Uden at forklejne nogen af de øvrige markvandrere vil jeg tillade mig at fremhæve den nordvestligste del af Fyn samt Dreslette sogn. I omegnen af Middelfart og Strib er en række fundpladser lokaliseret således at et helt nyt mønster er ved at dukke frem. Navnlig kan Røjlemoseområdet tages frem som et eksempel på hvor lidt vi vidste før amatørerne gik i gang. Nu var man allerede i gang inden den officielle recognosceringskampagne satte ind og jeg kan blot henvise til et udsnit af fundene ³⁾. Men der er nu fremkommet fund fra næsten alle perioder inden for et

ganske lille område, hvor man før intet kendte. Da området er under kraftig udbygning har det været nødvendigt at følge overfladeopdagelserne op med udgravninger og disse er langt fra afsluttede. Vi håber at vore hjælpere stadig vil følge arbejdet i området, så vi fortsat kan få udbygget vores kendskab til udviklingen i oldtiden. Netop fordi der ikke kendtes fund tidligere, er det metodisk meget spændende at se, hvad der kan findes.

Tilsvarende antal pladser er lokaliseret omkring Middelfart, men her kendtes dog en del før, så arbejdet er ikke slet så revolutionerende.

Men det er vigtigt at erkende f.eks. jern- og bronzealderbopladserne i disse områder, hvor parcelhuse og industri breder sig med uhyggelig hast.

Indenfor det sydvestfynske område, som Odense Universitet har udset til undersøgelse af bebyggelsen er 5,6 km² gennemgået systematisk og en del registreret udenfor dette område. Det er Voldtofte-Flemløse der er gennemgået, men jeg vil nødig drage slutninger af materialet endnu, blot kan jeg sige, at der er dukket mange bopladser fra sten-, bronze- og jernalder op udover den berømte fra Kirkebakken i Voldtofte. I Dreslette sogn er en lille gravplads med fladmarksgrave og udpløjede høje under udgravning som følge af den stedlige amatørarkæologs skarpe øjne. Igen et eksempel på noget, som helt har undgået opmærksomheden ved tidligere arbejder i området, og som nu er ved at blive ødelagt af dyrkningen. Da pladsen falder i tråd med de problemstillinger, som Sydvestfynsprojektet arbejder med, har vi kastet os ud i udgravninger. Det kan man gøre mange steder, men vi prøver at koncentrere os så vi får et så alsidigt materiale fra dette område netop for at kunne bedømme de forskellige dele af bebyggelsen - kystboplads i forhold til ind-

landsboplads o.s.v. Derfor negligerer vi nok andre dele af Fyn, det er jo desværre umuligt at overkomme alt det, som burde overkommes.

Netop amatørarkæologernes stadige færd i terrænet gør det nemmere for dem at opdage truede pladser, som skal udgraves hvis ikke vores viden om fortiden skal gå tabt.

Nu efterlader denne artikel måske indtryk af mange yndige tanker, men få konkrete resultater. Det skyldes tildels at vi ikke har fået rapporter ind om alle pladser, som vore medarbejdere har registreret, så jeg ikke kan give noget samlet overblik over resultaterne. Dels mener jeg ikke at en opremsning her har megen mening. Pladserne bliver nævnt i vore årsberetninger, efterhånden som vi får rapporterne hjem og på den måde kan man følge med i hvad der foregår.

Derimod vil jeg gerne vende tilbage til emnet når et større sammenhængende område er afsluttet, så vi kan begynde at snakke om tendenser i retning af de enkelte perioders hyppighed og fordeling i landskabet. Det er den slags der gerne skulle komme ud af de mange fridages indsats i felten.

Noter

1. Se H. Thrane, Bebyggelsesarkæologi - en arbejdsopgave, Fortid og Nutid XXV, 299-321 København 1974.
2. S. H. Andersen, Bro, en sen glacial boplads på Fyn, Kuml 1972, 7-49, Odense 1973.
3. De første er omtalt i Fynske Minder 1972, s. 26 fig. 7, de følgende i Odense Bys Museers årsberetninger fra 1972/73 og fremad.

Tanker på en markvandring

Af Dan Mølmann-Ibsen

Når man på en markvandring finder et redskab, tager det op og analyserer det, nyder dets skønhed, farve og form, så farer tankerne af sted i ens hoved: hvor kom de mennesker fra, der for 6000 år siden jagede her efter føden? Hvad tænkte de på, medens de bearbejdede stenen eller flinten til et fuldkomment redskab, som var en betingelse for vellykket fangst?

Hvordan var deres jagtmetoder? De var vel nødt til at lære hver dyre- og fuglearts vaner og færden at kende. Hvilken koncentration og tålmodighed krævede det ikke at jage og vente på det rigtige øjeblik at slå til. Når man i dag følger Eskimoerne på fangst, får man en lille fornemmelse af, hvordan det kunne gå for sig for 6000 år siden.

Selve redskabernes tilblivelse, først i tanken, dernæst i praksis med få hjælpemidler, de indhøstede erfaringer på jagten - ikke mindst fiaskoerne - har nok været den bedste spore for stenaldersmanden til at forbedre sine redskaber (man lærer mest af fejltagelserne).

Den spredte kontakt med andre stammer eller familier på jagten har sikkert også formidlet en form for udveksling af erfaring og fangstmetode. Men jeg tror, at mange ens redskaber og fangstmetoder - fordelt over hele landet, - har udviklet sig lokalt. Man har simpelthen indrettet sig efter fangstdyrenes vaner og træk det pågældende sted og så fremstillet det redskab hen ad vejen, som der var behov for til den pågældende jagt. At

"Amatørarkæologer på Frederiksberg" hedder en arkæologisk forening, som vi gennem nogen tid har haft kontakt med i form af udveksling af skriftligt materiale. Fra en af bestyrelsesmedlemmerne, kasserer Dan Mølmann-Ibsen, har vi modtaget følgende to artikler.

man så har brugt enkelte redskaber som universalsværktøj kan ikke udelukkes. Hvem siger at vor tolkning i dag af redskaber, der blev fremstillet for 6000 år siden, er rigtig? Mange af de forskellige afslag man finder, hvor stenaldersmanden har været, kan jo udmærket have været anvendt til redskaber.

Skævpilen har nok haft den svaghed, at dyret, der var ramt, kunne få den skubbet ud igen under flugten. Da så tværpilen dukkede op, havde man allerede den første form for "modhagepil". Ligeså med forbedringen af spydet til flintægspydet, der senere udviklede sig til fuglespydet med 3 modhager midt på skaftet.

Betingelserne for at overleve dengang var jo barske. Spyd, bue og pil, håndøkse, skive- og kærneøkse var sikkert ikke de eneste hjælpemidler i fangsten på vildtet.

Snarer, net og fælder har nok også været anvendt ved vildtets vandingssteder. De steder, hvor terrænet dannede naturlige former for fælder, har man uden tvivl udnyttet dem. Fra Norge, Sverige og Canada, hvor man har rendyr på træk, er der fundet spor af sådanne naturlige fælder, som man har jaget dyrene ind i og derefter dræbt dem.

Med hensyn til fiskefangst, hvor man foruden at bruge flettede ruser og fiskespyd med lystertænder kender man også eksempler på, at man, de steder hvor der var gode fiskemuligheder, har lagt spærringer af sten tværs over vandløbene eller lavet ruselignende lommer i form af grene med fletværk,

som er stukket ned i vandløbets bund og på denne måde fanget fisk.

Brøndsted skriver et sted i "Danmarks Oldtid" om et fund fra Vestermosen i Vester Ulslev sogn syd for Røgbølle Sø: "Et sted stod tynde tilspidsede pæle nedstukket i den bløde grund i en oval kreds". Der er ikke nogen forklaring på disse pæle. Mig bekendt har man herhjemme endnu ikke fundet pælehytter, og disse tynde pæle har sikkert ikke kunnet bære en hytte med mennesker. Hvordan skal man så fortolke denne ovale kreds? Var det en form for hyttefad i tilfælde af overflod af fisk? - under forudsætning af at pælene i den ovale kreds var anbragt under vandlinien - eller var det til opbevaring af kød eller forråd, hvis det stod på land, beskyttende mod omstørende dyr?

Man kan sikkert heller ikke udelukke, at tilfældighederne mange gange var skyld i, at et nyt redskab så dagens lys.

Når jægerfamilier på vandring skulle over større vandløb for at bosætte sig på sommerfangstpladserne, har de sikkert ofte benyttet skindbåde. En skindbåd er let og hurtig at fremstille. Skindene havde de jo med sig, smidige og stærke grene og kviste var nemme at få fat i. Kort sagt, en let båd at fremstille inden for et par timer, hvorimod en ege ville tage flere dage at fremstille. På de faste tilholdssteder ved søer og vandløb har man nok haft ege liggende til brug år efter år, men på vandring fra sted til sted må man have brugt skindbåden til overfart.

Hvor mange teorier har fagfolkene gennemprøvet? og hvornår kommer der en ny fortolkning af fundene, så de mange huller i vor viden om forhistorien kan blive udfyldt. - Alt uforklarligt kan jo ikke blot skydes ind under kult.

Om lokalisering

Af Dan Mølmann-Ibsen

Da jeg for en del år siden sendte resultatet af 3-4 års overfladeindsamling af redskaber på een og samme lille lokalitet i Nordsjælland ind til Nationalmuseet, fik jeg en pæn modtagelse.

Det samlede resultat af indsamlede redskaber dækkede perioden fra ertebølletid til dolketid - en periode på små 3400 år.

Museet havde kun modtaget få rapporter om spredte enkeltfund fra dette område og var selvfølgelig interesseret i de oplysninger, som kunne komme ind ved en systematisk undersøgelse af det omkringliggende område. Man bad mig så på museet om at holde området under observation og give meddelelse ind til dem om yderligere fund i området, samt, hvis jeg havde tid og lyst, at gå rundt med Bent Jensens spørgeskema til de omkringliggende gårde i området.

Jeg tænkte så: "gå rundt og stemme dørklokker" med et spørgeskema, hvordan ville det gå? Hvordan skulle jeg gribe det an? Hvad ville bønderne sige?

Da jeg kom i kontakt med den første bonde og fik forklaret ham om de fund, der var gjort i området og hvad formålet med skemaets oplysninger var, blev han meget hjælpsom med at svare på skemaets spørgsmål. Han kom så frem med de ting, han selv havde fundet under markarbejde. De blev målt op og registreret og tidsbestemt. Jeg havde Politikens bog "Jeg ser på oldsager" med.

Han fortalte så yderligere om andre bønder i området, der havde fundet oldsager, disse bønder besøgte jeg bagefter. Nogle af dem var lidt mistænksomme i starten, indtil det gik op for dem, at det kun var danefæ, metalfund, der skulle afleveres.

Mange af bønderne i området kom frem med interessante oplysninger om iagttagelser: farveforandringer i overfladejorden, koncentrationer af større sten, man var stødt på under markarbejdet (muligvis fra overpløjede høje). I området foregik en del grusgravninger og nogle mørke nedgravninger fra overfladejorden og 1 m. ned i skrænterne på de åbne grusgrave var blevet iagttaget. Nogle af disse nedgravninger opmålte jeg, og senere fik jeg oplyst på museet, at da der ikke fandtes forkullede benrester i disse nedgravninger, kunne de muligvis stamme fra de perioder, hvor man i området havde dyrket hør., og så under høstningen af hørren havde tændt små bål rundt på marken og rusket den afrevne hør over ilden.

Et andet sted, 1,5 km. fra Kattegatkysten, havde man i bunden af en grusgrav, der var 15 m. høj, fundet en trekantformet forstenet højtand.

Et tredje sted fortalte bonden mig, at han på en holmlignende bakke i et lavt terræn sydøst for gården havde iagttaget en del flækkeafslag under markarbejdet. Ydermere voksede kornet særligt kraftigt der. Bakken lå i

et område hvor en fjordarm tidligere løb ind i landet. Nu løb der kun en å. Jeg fik bondens tilladelse til at afsøge overfladen, når der ikke var afgrøder på marken. Jeg var så heldig at finde et potteskår og en grubekeramisk flækkeblok samt en del flintafslag.

Gården lå ca. 1 km. i lige linie fra først omtalte fundsted.

Se nu var der fundet 2 grubekeramiske flækkeblokke i samme område, var det fra den samme jæger eller havde der været flere i området på samme tid?

Bondesønnen (fra første fundsted) fortalte mig en sommer: om foråret havde et lokalt vandværk, der lå ned til mosen - eller den tidligere fjordarm - ca. 1 km. vest for hans gård, foretaget nogle brøndboringer på syd- og nordsiden af en østvestgående morænebakke. Ca. 3 m. under overfladen på sydsiden af morænebakken var de stødt på håndstore, sodsvættede strandsten og lidt keramik. Bondesønnen bad dem om at stoppe, da de muligvis var stødt på et ildsted. Han fik blot besked på ikke at blande sig.

Jeg gik hen og så på stedet om sommeren. Der var intet at gøre. Det hele var dækket til igen, men der, hvor de havde kørt jorden hen fra opgravningen, fandt jeg en del skår af stenalderkeramik. Det var trist at komme for sent.

Bønderne i området var meget hjælpsomme. Jeg forklarede dem, at hvis de fandt noget af interesse i området, skulle de være opmærksom på, om fundet blev gjort under gravning eller på overfladen og så underrette det nærmeste lokale museum, så de kunne se på det.

De indsamlede oplysninger på spørgeskemaerne blev så både indsendt til det lokale museum og til 1. afd. på Nationalmuseet, hvor oplysningerne for interesserede forskere er tilgængelige.

Det meste af det pågældende område er nu udstykket til sommerhusgrunde.

Min erfaring er, at finder man en lokalitet, der er interessant, bør man eftersøge dette område systematisk år efter år, og når man så har et resultat, indsende det til det lokale museum og Nationalmuseet. Man bør benytte omtalte spørgeskema og registreringskema, bønderne er flinke og hjælpsomme og museumsfolkene kan jo ikke være alle steder på samme tid.

Nye bopladsfund fra den yngre bronzealder

Af Aage Pedersen

At Vends Herred såvel i den førromerske jernalder som i den ældre romerske jernalder har været tæt bebygget er almindeligt kendt, men at herredet eller dele deraf også i den yngre bronzealder synes at have haft en bebyggelse af et vist omfang er sikkert mindre kendt. Men ikke desto mindre synes det at være tilfældet. Ved rekognoscering i den vestlige del af Kauslunde sogn er der siden 1972 fundet og udgravet 10 affaldsgruber fra den yngre bronzealder. Den største afstand mellem gruberne målt i luftlinie er ca. 2 km. Som det senere i artiklen skal vises, er gruberne på een undtagelse nær alle anlagt i den sidste periode af yngre bronzealder: periode VI. Med andre ord er gruberne, og dermed den bebyggelse de har tilhørt, omtrent samtidig, hvilket vil sige, at der har været en vis spredning af bebyggelsen.

Fundene af affaldsgruberne er sket ved en intensiv rekognoscering og overvågning af den byggeaktivitet, der finder sted i området, idet der i intet tilfælde er sket anmeldelse af fundene fra de implicerede håndværkere. Det vil sige, at hvis det var muligt at holde andre områder under samme overvågning, måtte man forvente, at det ville være muligt at gøre fund også der.

FUNDENE

Kaalsbjerggaard, Skrillinge, Kauslunde Sogn.

Under afskrabning af overjord i forbindelse med byggemodning af et areal tilhørende Kaalsbjerggaard, Skrillinge, fremkom 5 af-

faldsgruber fra den yngre bronzealder. Affaldsgruberne var beliggende på et vestvendt bakkedrag, der skråner jævnt ned mod det nærliggende Fænøsund (Lillebælt) ca. 600 m borte. Alle gruberne var anlagt i meget kalkholdig lerjord, hvilket havde bevirket, at der foruden oldsager fandtes mange velbevarede dyreknogler. Alle 5 affaldsgruber var fuldt bevarede, idet de blev opdaget på betids, at man under den igangværende byggemodning kun havde nået at fjerne overjorden. Med undtagelse af grube 1, hvoraf kun en mindre del af vestenden blev udgravet, blev de øvrige gruber fuldstændigt udgravet.

Grube 1 var oval, ca. 7 m lang og op til 4 m bred. Fylden i gruben bestod af lagdelt mørk kulturjord. Foruden oldsager i form af lerkarskår og redskaber af bjergart og flint fandtes et ildsted anlagt i gruben. Og på selve ildstedet, hvilende på håndstore kløvede marksten, lå et velbevaret dyrekranium.

Grube 2 (fig. 1) var en regelmæssig oval grube ca. 3,80 m. lang, 3,05 m. bred og med en største dybde på 0,92 m. Fylden i denne grube var meget lagdelt, idet man i profilvæggen kunne optælle 8 forskellige lag. Grube 2 var den af de 5 affaldsgruber, hvor den største koncentration af keramik fandtes. Længs grubens sider fra dens top til dens bund fandtes store sammenhængende flager af lerkarskår. I alt optoges der 1017 lerkarskår, og hertil kommer andre oldsager af bjergart og flint samt mange dyreknogler, hvoraf flere var marvspaltede.

Grube 3, 4 og 5 var alle mindre. Den største var grube 5 med en længde på 2,0 m., en bredde på 1,20 m. og en dybde på 0,41 m. Fylden i gruberne var mørk kulturjord iblandet flere håndstore ildskørnede marksten og oldsager i form af lerkarskår og flintafslag.

Fig. 1.

Skippervej, Skrillinge, Kaulunde Sogn.

Grube 1: Ca. 800 m. nordøst for pladsen på Kaalsbjerggaard havde Middelfart kommunele vejevæsen ved anlægning af en ny vej blotlagt den nordligste ende af en meget stor affaldsgrube fra yngre bronzealder. Efterhånden som gruben blev afdækket og udgravet, afslørede den sig som en op til 19 m. lang og 8 m. bred meget uregelmæssig, langstrakt grube. På det dybeste sted var gruben indtil 2,0 m. dyb målt fra jordoverfladen, men iøvrigt var gruben lige så uregelmæssig nedgravet i undergrunden som den var af form. Gruben blev fuldstændigt udgravet, og det udgravede areal udgør ca. 120 m².

Grube 2 var mindre og anlagt i nær tilknytning til grube 1 eller snarere omvendt. For som det senere skal vises ved gennemgangen af keramikmaterialet er grube 2 ældre end grube 1. Mellem grube 1 og 2 fandtes et ildsted, men uden oldsager, således at det ikke er muligt at tidsbestemme det ad denne vej. Men efter dets placering at dømme må det være samtidigt med gruberne. Grube 2 var langoval med næsten parallelle langsider. Længden var: 3,00 m., bredde og dybde henholdsvis 1,60 m. og 0,59 m. I gruberne fandtes mange oldsager. Af lerkarskår optoges ialt 5536 stykker, og de fleste af skårene var velbevaret. Af oldsager af flint fandtes de for bronzealderen så velkendte store flækkeknive med rygbehugning, flere bor samt mange skrabere af forskellige typer. Såvel skiveskrabere, flækkeskrabere, blok-skrabere og skeskrabere var repræsenteret i fundene. En karakteristisk oldsagsform i bopladsfund er knusesten og slagsten. Af disse 2 typer af oldsager fandtes 46 knusesten og 5 slagsten.

Hollændervej 200, Skrillinge, Kaulunde Sogn.

Under udgravning af en kælder til et parcelhus havde man gennemskåret 2 affaldsgruber fra den yngre bronzealder (fig. 2). Før gruberne blev opdaget, havde man nået at fjerne ca. halvdelen af dem begge, og de er således de eneste af de 10 affaldsgruber, som det ikke er lykkedes at udgrave i deres helhed. Af grube 1 var bevaret 3,34 m. x 2,02 m. og en dybde på 1,01 m. Af grube 2: 4,20 m. x 2,12 m. og en dybde på 1,12 m. Gruberne var anlagt i svær lerjord, og fylden i dem bestod af mørk askeblandet sandjord. I gruberne fandtes ialt 470 lerkarskår, en enkelt skiveskraber og mange flintafslag.

Fig. 2.

Avlsstationen for Fjerkræ, Vandværksvej 2-4 Skrillinge, Kauslunde Sogn.

Under markarbejde blev der opløjet en del ildskørnede, sodsværtede, håndstore marksten og en del meget sortfarvet aske- og trækulsblandet muldjord. Ved en nærmere undersøgelse af stedet viste det opløjede materiale sig at stamme fra et ildsted. En senere udgravning afslørede et ildsted, som bestod af en nærmest brolagt stensætning hvilende på et rødbrændt lerlag. Under lerlaget fandtes en askegrube. I og omkring ildstedet og i den underliggende askegrube fandtes en del oldsager i form af lerkarskår, flintafslag og flintflækker. En flække med rygbebugning og slidspor langs æggen har sandsynligvis været brugt som kornsegl.

ANDRE FUND

Medens der findes en righoldig litteratur vedrørende gravfundene fra både den ældre og den yngre bronzealder, lader publicerin-

gen af bopladsfundene fra de samme perioder af oldtiden meget tilbage at ønske. For den ældre bronzealders vedkommende skyldes det, at der først i de senere år er gjort bopladsfund fra denne periode. Men den samme forklaring kan ikke anvendes for den yngre bronzealder. For fra dette afsnit af oldtiden kendes en mængde bopladsfund vel nok mest i form af affaldsgruber, men kun et fåtal af disse fund er offentliggjort.

Det største bopladsfund fra den yngre bronzealder på Fyn og samtidig et af de største fund i Danmark blev gjort i 1909 ved vejarbejde i nærheden af byen Voldtofte på Sydvestfyn. Her undersøgte Nationalmuseet i de følgende år 2 udbredte kulturlag, og nogle af resultaterne fra denne undersøgelse blev fremlagt af Sophus Muller i Årbøger for Nordisk Oldkyndighed 1919. En nyvurdering af Voldtofte undersøgelsen og specielt med henblik på en vurdering af det omfattende skårmateriale som Nationalmuseets undersøgelse tilvejebragte, er foretaget af Jørgen Jensen i årbøger 1967.

Keramikfundene fra de 10 affaldsgruber.

Som det fremgår af gennemgangen af de enkelte affaldsgruber, er fundene fra disse helt domineret af det store skårmateriale. I alt er der fra gruberne fundet 7443 lerkarskår. Det er også dette store materiale, som jeg i det følgende vil prøve at behandle og nærmere dedømme. Det største skårmateriale er fundet i gruberne på Kaalsbjerggaard og Skippervej, medens en mindre del stammer fra gruberne på Hollændervej og fra ildstedet og askegruben på Avlsstationen for fjerkræ.

I sin afhandling i årbøger 1967 har Jørgen Jensen inddelt keramikmaterialet fra Voldtofte fundet i en finere og en grovere keramik. Ved den finere keramik forstår

man en keramik med tynde karvægge og sammensatte profiler f.eks. skåle. Denne keramik er som oftest velbrændt, og tit er den ornamenteret. Ved den grovere keramik forstår man lerkar med simple profiler, beklaskede ydersider, og lerkarrene i denne gruppe er sjældent ornamenteret, og hvis de er ornamenterede, er det som regel kun en simpel form for ornamentik, der er anvendt. Til den grovere keramik hører de store og tildels de mellemstore forrådskar. Nogle af de mellemstore forrådskar kan dog også henføres til den finere keramik, da der ofte på disse kar kan være anvendt en mere varieret form for ornamentik end på de store forrådskar. De mellemstore lerkar kan også have sammensatte profiler og være velbrændte, så nogen hel skarp grænse mellem de 2 grupper er det vanskeligt at drage.

Af pladshensyn vil jeg i den følgende gennemgang behandle keramikken fra alle gruberne under eet, og kun i de tilfælde, hvor der er afvigelser, vil jeg kommentere disse.

Beklaskningen.

Mange af de store og mellemstore lerkar har beklaskede ydersider. Den påførte ler- og stenmasse, som er anvendt til beklaskningen, kan variere fra en meget finkornet til en meget grovkornet masse, hvor de knuste sten i massen kan være op til flere millimeter lange. På de store forrådskar med meget tykvæggede karsider er der i beklaskningen ofte spor af fingerindstrygninger. I alle tilfælde på een undtagelse nær gælder, at beklaskningen aldrig er ført helt op til karranden, men at alle lerkarrene med beklaskede ydersider har glattet hals. På overgangen mellem hals og bug er der tit pålagt en horisontal omløbende afbrudt eller ubrudt lørliste, som så danner afslutning på beklaskningen. Den pålagte liste kan være udsmykket med finger- og negleindtryk eller sjældnere med

skråtstillede indhak. Den pålagte liste kan være erstattet med en horisontal omløbende bort med finger- og negleindtryk i kombination eller kun med negleindtryk. Denne bort danner så afslutning på beklaskningen.

Som ovenfor nævnt er der en undtagelse fra regelen om, at beklaskningen på de fundne lerkar aldrig er ført helt op til karranden. Og denne undtagelse gælder for keramikken fra grube 2, Skippervej. Skårmaterialiet herfra er ikke så omfattende, at det er muligt at danne sig noget indtryk af de kartyper, som de fundne skår repræsenterer. Men nogle enkelte randskår er bevaret, og på disse er beklaskningen ført næsten helt op til karranden, idet kun en fingerbred glat afstribning ved randen danner afslutningen på beklaskningen. Ifølge Jørgen Jensen skal kar med denne form for beklaskning tilhøre det midterste afsnit af den yngre bronzealder: periode V. En anden ting, der kan bekræfte denne datering, er, at der i den samme grube er fundet et skår med en langoval øreknop. Og kar med denne form for pålagte øreknopper træffes næsten kun i periode V. Det må således være rimeligt at datere grube 2, Skippervej, til yngre bronzealders periode V, hvilket vil sige, at det er den ældste af de 10 undersøgte gruber.

Lerkartyper.

Fund af keramik fra affaldsgruber optræder som regel i form af skår, som i heldigste fald kan sammensættes til større eller mindre dele af lerkar. Meget sjældent er der tale om fund af hele kar. Grunden hertil kan findes i navnet affaldsgrube, idet de oldsager, som findes i disse gruber, kan betragtes som kasserede brugsgenstande fra det daglige liv. Det gælder også for fundene fra de her behandlede gruber. Ud af de flere tusinde lerkarskår, som er fundet i de 10 gruber, er det kun lyk-

kedes at samle 2 hele kar. Men mange skår har kunnet sammensættes til større skårflager, således at det har været muligt med rimelig sikkerhed at rekonstruere mange forskellige lerkartyper. En del af disse kartyper er vist på tavle 1 og 2.

Tavle 1

Fig. a. Mellemstort uornamenteret forrådskar med s-formet profil og lige afstrøget rand. Karret er fremstillet af et forholdsvis fint og glattet materiale. Karret er velbrændt. Mundingsdiameter ca. 24 cm., bevaret højde 18 cm.

Fig. b. Finere mellemstort forrådskar med indadbuget hals og skarp ombøjning mellem hals og bug. Lige afstrøget rand og glattet hals. Karret er fremstillet af et fint rødbrændt materiale. Karrets bug er ornamenteret med fladedækkende finger- og negleindtryk. Mundingsdiameter ca. 16 cm., bevaret højde 20 cm.

Fig. c. Grovere mellemstort forrådskar med svagt udadbøjet og lige afskåret rand. Halsen er glattet, og på overgangen mellem hals og bug er der pålagt en afbrudt horisontal omløbende liste med fingerindtryk. Herunder er bugen beklasket med et finkornet materiale. Karret er velbrændt. Mundingsdiameter ca. 22 cm., bevaret højde 16 cm.

Fig. d. Lerkar med konveks side og indadbøjet afrundet rand. Karret er udsmykket med 2 ringknopper, og det er fremstillet af et fint og velbrændt materiale. Mundingsdiameter ca. 18 cm., bevaret højde 8 cm.

Fig. e. Mellemstort finere forrådskar med jævnt indadbøjet hals og afrundet rand. Karret er fremstillet af et

mørkbrændt, finkornet og glattet materiale. 2 cm. under mundingsranden er der pålagt en afbrudt horisontal liste med finger- og negleindtryk. Mundingsdiameter ca. 23 cm., bevaret højde 8 cm.

Fig. f. Finere mellemstort lerkar med tydeligt markeret hals og konveks bug. Karret er på overvæggen mellem hals og bug ornamenteret med 2 grubeformede fordybninger. Karret er fremstillet af et fint og hårdtbrændt materiale. Mundingsdiameter ca. 22 cm., bevaret højde 11 cm.

Fig. g. Stort grovere forrådskar med konkav hals og udadbøjet afrundet rand. På overgangen mellem hals og bug findes en ubrudt horisontal omløbende liste med fingerindtryk. Karret er nogenlunde velbrændt, og dets underdel er groft beklasket. Mundingsdiameter ca. 24 cm., bevaret højde 28 cm. og største bugdiameter ca. 52 cm.

Af andre kartyper kan nævnes 3 små lerkar fra grube 1, Skippervej. De to af lerkarrene er bægre eller kopper, og det tredje er et lille bådformet lerkar. Det er 8,5 cm. langt, 3,5 cm. bredt og 2,0 cm. højt. Hvad karret har været anvendt til, er det vanskeligt at afgøre, men at det har været i brug, viser en sort belægning på karrets indvendige sider. De to øvrige lerkar består af et lille retvægget lerbæger 7,0 cm. højt og med en mundingsdiameter på 7,5 cm., og en lille hankekop med afbrækket hank og med en mundingsdiameter på 8,0 cm. og en højde på 6,5 cm. Begge kar har tynd tilspidset mundingsrand, og de er fremstillet af et fint rødbrændt, flammert lermateriale. Fra samme grube stammer et fragment af et lerbæger med flad overside og med en lille nedadbøjet udvendig fals. Dets diameter er ca. 15 cm.

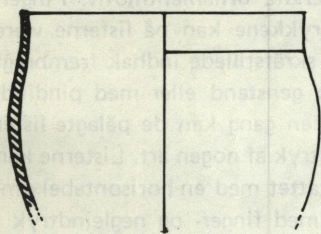
Tavle 1

Fig. a, b, c og e, keramik fra Kålsbjerggård.

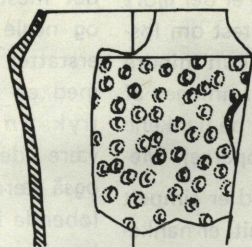
1 : 4

Fig. d, f og g, keramik fra Skippervøj.

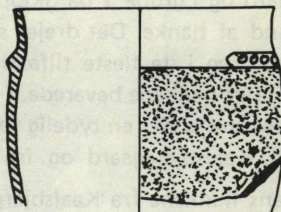
1 : 4

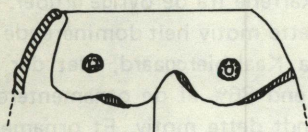
a

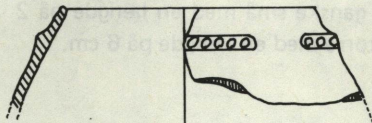
b

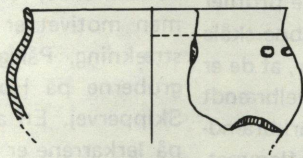
c

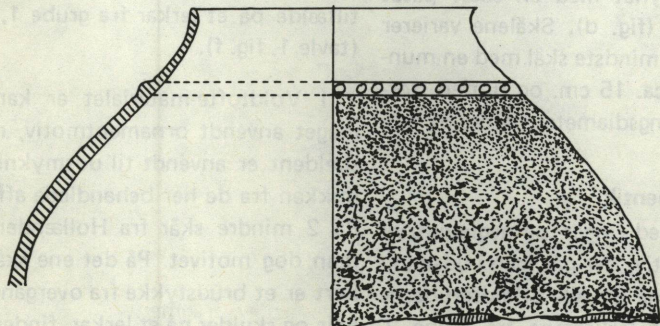
d

e

f

g

Kun få af lerkarrene har været forsynet med hank. Og kun i gruberne på Kaalsbjerggaard og i grube 1 på Skippervej er der gjort fund af hanke. Det drejer sig oftest om løsfund, og i de fleste tilfælde er kun mindre dele af hankene bevarede. I udformningen af hankene er der en tydelig forskel på hankene fra Kaalsbjerggaard og fra Skippervej. Medens hankene fra Kaalsbjerggaard er simpelt udformet med rundagtigt tværsnit, er hankene fra Skippervej finere udformet. Hankene fra dette fund har ofte ophøjede sidekanter, hvilket bevirker, at der er en fordybning i midten af hankene. Størrelsen på hankene varierer fra ganske små med en længde på 2 cm. og til større med en længde på 6 cm.

Skåle.

En anden meget alsidig form for keramik, typemæssigt set, er skålene. Et udvalg heraf er vist på tavle 2 fig. a - h. I fundene er repræsenteret skåle med sammensatte profiler (fig. a, e, f og h), såvel som helt åbne skåle (fig. c og d). For alle skålene gælder, at de er fremstillet af et finkornet meget velbrændt materiale. De fleste af skålene er mørkbrændte, men en enkelt er rødbrændt, flammet. En af skålene er ornamenteret med fladedækkende finger- og negleindtryk, (fig. f), og en anden er forsynet med en skæv påsat båndformet hank (fig. d). Skålene varierer i størrelse fra den mindste skål med en mundingsdiameter på ca. 15 cm. og til den største med en mundingsdiameter på ca. 32 cm.

Lerkarrenes ornamentik.

Pålagte lister med finger- og negleindtryk er et ornamentmotiv, der går igen i udsmykningen af lerkarrene fra alle affaldsgruberne med undtagelse af lerkarrene fra grube 2, Skippervej. Dette motiv er anvendt i større eller mindre udstrækning, men helt domine-

rende er det på lerkarrene fra affaldsgrube 1, Skippervej, hvor det uden sammenligning er det mest anvendte ornamentmotiv. Finger- og negle indtrykkene kan på listerne være erstattet med skråtstillede indhak frembragt med en skarp genstand eller med pindindtryk. En sjælden gang kan de pålagte lister være uden indtryk af nogen art. Listerne kan også være erstattet med en horisontabel om-løbende bort med finger- og negleindtryk i kombination eller med negleindtryk alene.

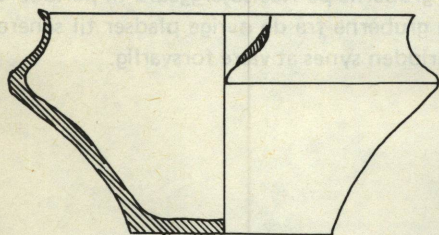
På lerkarrene fra Kaalsbjerggaard-gruberne findes et ornamentmotiv i form af fladedækkende finger- og negleindtryk, som ikke findes på lerkarrene fra de øvrige gruber. Til gengæld er dette motiv helt dominerende på lerkarrene fra Kaalsbjerggaard, idet der på ikke mindre end 86% af de ornamenterede skår er anvendt dette motiv. Et ornamentmotiv, som også kendes fra alle affaldsgruberne bortset fra grube 2, Skippervej, er fladedækkende, tilfældigt indridsede streger, men motivet er kun anvendt i mindre udstrækning. Pålagte ringknopper kendes fra gruberne på Hollændervej og grube 1 på Skippervej. En anden form for ornamentik på lerkarrene er kamornamentik, men motivet kendes kun fra nogle små atypiske skår. Grubeformede fordybningers anvendelse som ornamentmotiv er kun påtruffet i eet tilfælde på et lerkar fra grube 1, Skippervej (tavle 1, fig. f).

I Voldtofte-materialet er kannelurer et meget anvendt ornamentmotiv, medens det sjældent er anvendt til udsmykning af keramikken fra de her behandlede affaldsgruber. På 2 mindre skår fra Hollændervej træffer man dog motivet. På det ene skår, som sikkert er et brudstykke fra overgangen mellem hals og skulder på et lerkar, findes det i form af 3 parallelle vandrette indfuringer. Og på et andet ubestemmeligt skår findes det som

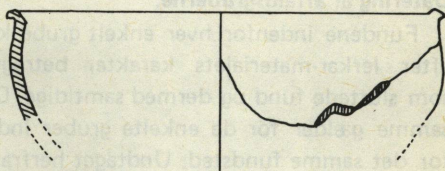

Tavle 2

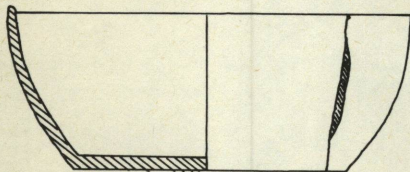
Fig. a, b, c, d, e og f keramik fra Kålsbjerggård. Fig. g og h keramik fra Skippervej

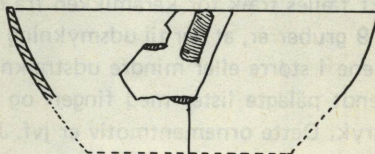
a
1 : 1

b
1 : 2

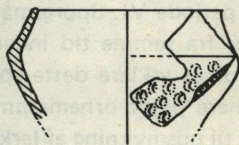
c
1 : 2

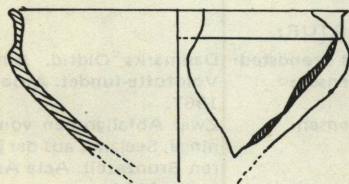
d
1 : 2

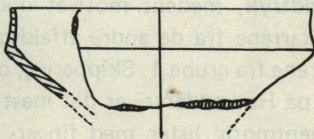
e
1 : 4

f
1 : 4

g
1 : 4

h
1 : 4

2 parallelle milimeter-brede- og dybe vandrette indfuringer. På enkelte mindre skår fra grube 1, Skippervej, kendes motivet også.

Datering af affaldsgruberne.

Fundene indenfor hver enkelt grube kan efter lerkar-materialets karakter betragtes som sluttede fund og dermed samtidige. Det samme gælder for de enkelte gruber inden for det samme fundsted. Undtaget herfra er grube 2 på Skippervej, hvor lerkarmaterialet adskiller sig væsentligt fra keramikken fra grube 1 på det samme fundsted. Som allerede vist kan affaldsgrube 2, Skippervej, på grundlag af keramikken dateres til periode V af yngre bronzealder.

Et fælles træk for keramikken fra de øvrige 9 gruber er, at der til udsmykning af lerkarrene i større eller mindre udstrækning er anvendt pålagte lister med finger- og negleindtryk. Dette ornamentmotiv er jvf. Jørgen Jensen et sikkert daterende stilelement, idet dette motiv kun kendes fra den sidste periode af yngre bronzealder, periode VI.

Det vil sige, at alle de 9 affaldsgruber kan dateres til periode VI. Spørgsmålet er så om gruberne er fra samme tid inden for denne periode. For at afklare dette spørgsmål må vi se nærmere på de ornamentmotiver, som er anvendt til udsmykning af lerkarrene.

Ved gennemgangen af lerkarrenes ornamentik er det vist, at det helt dominerende ornamentmotiv på lerkarrene fra Kaalsbjerggaard-gruberne er fladedækkende finger- og negleindtryk, medens motivet ikke kendes på lerkarrene fra de andre affaldsgruber. På lerkarrene fra grube 1, Skippervej, og fra gruberne på Hollændervej er det mest anvendte ornamentmotiv lister med finger- og negleindtryk. Skårmaterialet fra ildstedet og fra askegruben på Avlsstationen for Fjerkræ er kun beskedent, men også på disse skår træf-

tes pålagte lister med finger- og negleindtryk.

Der er således en variation i anvendelsen af de forskellige ornamentmotiver inden for de undersøgte gruber. En forsøgsvis datering af gruberne på Kaalsbjerggaard til periode VI og gruberne fra de øvrige pladser til senere i perioden synes at være forsvarlig.

LITTERATUR:

Johannes Brøndsted: Danmarks Oldtid. Bind II. Voldtofte-fundet. Arbøger 1967.

Jørgen Jensen: Zwei Abfallgruben von Gevinge, Seeland, aus der jüngeren Bronzezeit. Acta Archaeologica 1966.

Sophus Müller: Bopladsfund fra Bronzealderen. Arbøger 1919.

Landsbystudier

Af Erland Porsmose Christensen og Torben Grøngård Jeppesen

Landsbyen som bebyggelsesform kendes her i landet helt tilbage til yngre stenalder. For bronzealders vedkommende er bopladsfundmængden endnu så beskedent, at det ikke er muligt at afgøre, om landsbyen har levet videre i dette tidsrum. I den følgende periode - ældre jernalder - kender vi derimod efterhånden mange regulære landsbyer. Dis ses funktionstid varierer meget, fra under 100 år op til flere hundrede år. Et fællestræk for de kendte landsbyer fra ældre jernalder er dog, at ingen tidsmæssigt strækker sig længere end til 3. eller 4. årh. efter Kr. f. For i den følgende periode - yngre jernalder - svigter boplads- (landsby-) fundene næsten helt. Først med de i historisk tid kendte landsbyer, dukker denne bosættelsesform op igen, idet den bevidnes i det skriftlige kildemateriale, dog ikke længere tilbage end til 1200-1300 tallet.

I et forsøg på at udfylde tomrummet mellem 4. og 13. årh. er der gennem årene blevet fremsat flere teser. Den væsentligste er nok den, som bl.a. kulturgeografen Gudmund Hatt formulerede i 1930'erne, gående ud på, at yngre jernalders bopladsfund (landsbyer?) skal findes under de nuværende landsbyer. Af stednavneforskningen underbyggedes denne tese i en årrække kraftigt, idet landsbynavne af såkaldt gammel navnetype (navneendelser på inge, lev, sted, løse, og um) dateredes til germansk jernalder, tidsrummet 400 - 800 e. Kr. f. For navneendelser på torp, tofte og by henviste man til lignende navnetyper i Danelagen, og på dette grundlag henførtes disse til vikingetid.

Til trods for at det nævnte tidsrum fra ca. 400 til 1200 kun var blevet udfyldt med en tese og nogle ret optimistiske navnedateringer, (man må i den forbindelse huske på, at stednavneforskningen kun kan datere navne ikke bebyggelse) så er det dog igennem flere år blevet opfattet som et aksiom. Man kan så spørge, om man overhovedet ikke har forsøgt at efterprøve den fremsatte tese, og svaret bliver delvis bekræftende. Kun delvis, for nogen egentlig bevidst efterprøvning har ikke fundet sted. Der har været tale om et mindre antal gravninger i nedlagte og eksisterende landsbyer, men formålet har her i hovedsagen været at afdække hustomter fra middelalder og renaissance. Disse undersøgelser er blevet foretaget af dr. phil. Axel Steensberg, som iøvrigt giver et kort overblik over gravningerne i bogen *Den danske Bondegård*. Steensberg har gravet i 3 landsbyer af gammel navnetype og i 2 af yngre type, og hertil kommer landsbyen Aså, som falder uden for de normale typer. Ved ingen af disse udgravninger har det været muligt at påvise en kontinuerlig bebyggelse gående længere tilbage end til ca. 1100. Det vil sige, at den ovennævnte tese ikke ad arkæologisk vej er blevet underbygget. Forsøg med indirekte arkæologisk metode, d.v.s. arkæologiske funds placering i forhold til landsbyer, skal her lades ude af betragtning, da den ikke kan give sikre og absolutte dateringer af landsbyer.

Spørgsmålet omkring landsbyesens holdbarhed er i de allerseneste år igen blevet ak-

tuel. Det skyldes, at man for det første ikke ved de ovennævnte landsbyudgravninger nåede længere tilbage end til ca. 1100. For det andet at stednavneforskningen ikke længere er så optimistisk i sine navnedateringer, og endelig for det tredje, at der pludselig er begyndt at dukke store vikingetidslandsbyer op i Jylland, og vel at mærke landsbyer, som ikke er overlejret af senere tiders landsbyer.

På denne baggrund kunne man således let vindes for tanken om at bortkaste tesen om den kontinuerlige landsby fra begyndelsen af yngre jernalder til nutiden. Inden man tager dette skridt, må man dog tage hensyn til følgende. For det første er de omtalte vikingetidslandsbyer dukket op i Vestjylland, hvor landsbybosættelsesformen senere i historisk tid er ret begrænset og som iøvrigt i historisk tid er et ret tyndt befolket område. De fundne vikingetidslandsbyer, hvoraf nogle strækker sig ind i tidlig middelalder, kan enten skyldes at bosættelsesformen i Vestjylland med overgangen til middelalderen ændredes fra mange landsbyer og få eller ingen enkeltgårde til den i historisk tid kendte, nemlig få landsbyer og mange enkeltgårde. En anden mulighed er, at de fundne vikingetidslandsbyer er udtryk for en expansion ud på de dårligere, sandede jorder som følge af den befolkningstilvækst, som må antages at have fundet sted i vikingetid. Opgivelsen af landsbyerne kan således være udtryk for en begyndende befolkningsnedgang allerede i begyndelsen af middelalderen, en nedgang som kan skyldes udpining af de lette jorder.

For den største af de nævnte vikingetids landsbyer gælder, at den ligger ret tæt uden for en nuværende landsby ved navn Sædding, altså en landsby af gammel navnetype. Man fristes på denne baggrund til at tænke på, om der er tale om en gradvis flytning af landsbyen, idet der i området mellem lands-

byen Sædding og vikingetidslandsbyen er fundet en del hustomter fra tidlig middelalder. En anden mulighed er, at der i begyndelsen af middelalderen har fundet en regulering sted af landsbyen, som har bevirket en flytning. - Konklusionen må blive, at man skal vogte sig for umiddelbart at overføre forholdene fra Vestjylland til resten af landet.

Det andet punkt, man skal tage hensyn til inden landsbytesen opgives, er, at de arkæologiske undersøgelser, der er foretaget i nuværende og nedlagte landsbyer, ikke har haft det direkte formål at fastslå tidspunktet for landsbyens opståen. I de tre undersøgte byer af gammel navneendelse er der kun blevet gravet meget lidt. En enkelt eller to gårdtomter. De større landsbyudgravninger har været koncentreret om byer af yngre navneendelse. Konklusionen må således blive, at de hidtidige arkæologiske undersøgelser hverken med hensyn til omfang eller målrettedhed er tilstrækkelige til at sandsynliggøre, at man ikke skulle kunne komme længere tilbage ad arkæologisk vej.

I et forsøg på bl.a. at løse spørgsmålet omkring bebyggelsessituationen i slutningen af oldtiden og begyndende middelalder, indledtes i efteråret et forskningsprojekt ved

Odense Universitet, - ledet af undertegnede - hvis formål er dels at belyse de i historisk tid kendte landsbyers anlæggelsestidspunkt, og dels studere landsbyens udvikling fra anlæggelsestidspunkt indtil de store matriklers tid - et tidsrum der er meget dårligt belyst angående landsbyen.

Den anvendte arbejdsmetode er dels arkæologisk og dels historisk. I øjeblikket arbejdes der på to fronter, nemlig dels med bebyggelseskontinuitet i landsbyer af ældste navnetype og dels med en oversigt over de nedlagte landsbyer på Fyn. Formålet med det sidste er på baggrund af en tilbunds-gæ-

de undersøge at kunne udvælge en egnet nedlagt landsby til totaludgravning for at få belyst landsbystrukturen i tidsrummet fra anlæggelse til de store matrikler. Samtidig er det hensigten at opnå et overblik over landsbynedlæggelsens omfang på Fyn.

Hvad angår bebyggelseskontinuiteten i landsbyer af gammel navnetype, så er der allerede indhøstet resultater. I slutningen af oktober og i begyndelsen af november måned foretoges udgravninger i den østfynske landsby Rønninge. Målet med disse udgravninger er udelukkende via aflejringslag at bestemme, hvor langt tilbage, der kan påvises kontinuerlig bebyggelse på stedet. Undersøgelserne koncentrerer sig til det område, som landsbyen udgjorde umiddelbart før udskiftningen, altså i slutningen af 1700-tallet. Der er således ikke taget hensyn til eventuel flytning af landsbyen.

I Rønninge tyder det på, at det er muligt at følge en kontinuerlig bebyggelse tilbage til 800-900-tallet. Det synes således muligt ad arkæologisk vej at føre dateringen af de fynske landsbyer længere tilbage end til 1100-tallet. Noget endeligt kan dog ikke siges på baggrund af resultaterne fra een by, og det er da også tanken inden for projektet at undersøge flere landsbyer på samme vis. I alt er det meningen at grave i 13 fynske landsbyer. Efter jul er det hensigten at fortsætte i Flemløse, og i marts måned skal der graves i Nislev, en nedlagt landsby ved Otterup. — Som nævnt beskæftiges der også med forholdet omkring nedlagte landsbyer inden for projektet. Her skal gives en oversigt over denne del.

Nedlagte landsbyer er et fænomen, der optræder overalt i Danmark. Traditionelt deler forskningen landsbynedlæggelserne op i to perioder, nemlig for det første de senmiddelalderlige nedlæggelser (14.-15. årh.) og for det andet nedlæggelserne i nyere tid (16.-18. årh.).

Denne opdeling begrundes med, at det antageligt ikke var de samme faktorer, der

forårsagede nedlæggelserne i de to perioder. I nyere tid var udviklingen mod storgodsdriften den væsentligste årsag til nedlæggelserne: Bøndergårde og hele landsbyer måtte vige pladsen for adelens udvidelser af deres hovedgårde og oprettelse af nye. De senmiddelalderlige nedlæggelser forklares derimod ud fra en generel krise, hvis kendetegn: massenedlæggelser af landbrug, kan spores over hele Norden og i England, Tyskland og Frankrig. Som årsager til denne krise har man pegt på den sorte død (pesten), klimaændringer, udpining af marginaljord og krige.

Disse problemer er blevet indgående behandlet i de allerseneste år af det nordiske ødegårdsprojekt, hvis hovedresultat synes at blive en differentiering af årsagsforklaringerne. Krisen ramte forskellige områder med stor variation i styrke såvel som i årsager.

Den sorte død har således spillet en særlig rolle på Ribe-egnen og krigsforhold en relativ stor rolle i Sønderjylland, medens meget tyder på, at landsbyerne på Falster er blevet nedlagt i forbindelse med en omstrukturering af bebyggelsen.

Vender vi os til Fyn, kan der ikke på forhånd siges noget om, hvilke faktorer, der her stod bag de senmiddelalderlige nedlæggelser. Et første skridt på vejen mod en årsagsforklaring må blive at kortlægge antallet og beliggenheden af de nedlagte landsbyer på Fyn. Et sådant overblik er samtidig en uomgængelig forudsætning for udvælgelse af egnede udgravningslokaliteter, som tidligere omtalt. De resultater, der skal omtales her, er fremkommet på "historisk" vis, d.v.s. ved undersøgelse af det skriftlige kildemateriale, og de vil naturligvis kunne suppleres af arkæologien, da det er indlysende, at mange især tidligt forsvundne landsbyer ikke vil have sat sig spor i de skriftlige kilder, hvorimod de materielle spor: skår, lerklining, redskaber, slagger etc. stadig vil ligge i jorden.

Det skriftlige kildemateriale til landsbynedlæggelserne udgøres hovedsageligt af skattemandtal, lensregnskaber, jordebøger,

præsteindberetninger, skøder, skrifter, tingsvidner og matrikler. Kildegrupper, der giver oplysninger om såvel nedlæggelsestidspunkt som landsbyens størrelse. Men desværre dækker dette kildemateriale kun ca. halvdel af de ca. 170 konstaterede landsbynedlæggelser på Fyn. Den resterende halvdel kendes udelukkende fra de til Christian d. V. matrikel 1688 udarbejdede markbøger, hvor deres navne findes overleverede som betegnelse på markarealer. Det er klart, at denne gruppe nedlæggelser er mere usikker end den første, bl.a. fordi det er vanskeligt at afgøre, om et navn er et natur- eller bebyggelsesnavn, eller om et bebyggelsesnavn betegner et hus, en gård eller en landsby. Derfor har vi i det følgende delt landsbyerne op efter, hvorvidt de udelukkende findes overleverede i markbøgerne eller også kendes fra andet skriftligt materiale.

Vi kan herefter vende os til en oversigt over de nedlagte landsbyer på Fyn, (som "nedlagte" er også medtaget evt. flyttede landsbyer, og landsbyer, der efter en nedlæggelsesperiode igen er opstået).

I alt kan der som sagt konstateres ca. 170 nedlagte landsbyer på Fyn. Fordelt på stednavnetyper viser det sig, at de yngre stednavnelag, repræsenteret ved -torp, -tved, -by og -bølle, udgør ca. 3/4 af materialet, hvoraf -torp alene ca 3/5. Medens de ældste navnelag -sted, -lev og -inge kun udgør 1/15.

Tydeligvis har nedlæggelserne altså fortrinsvis ramt de yngste og dermed mindste bebyggelser, medens de store og ældre landsbyer i vid udstrækning er gået ram forbi.

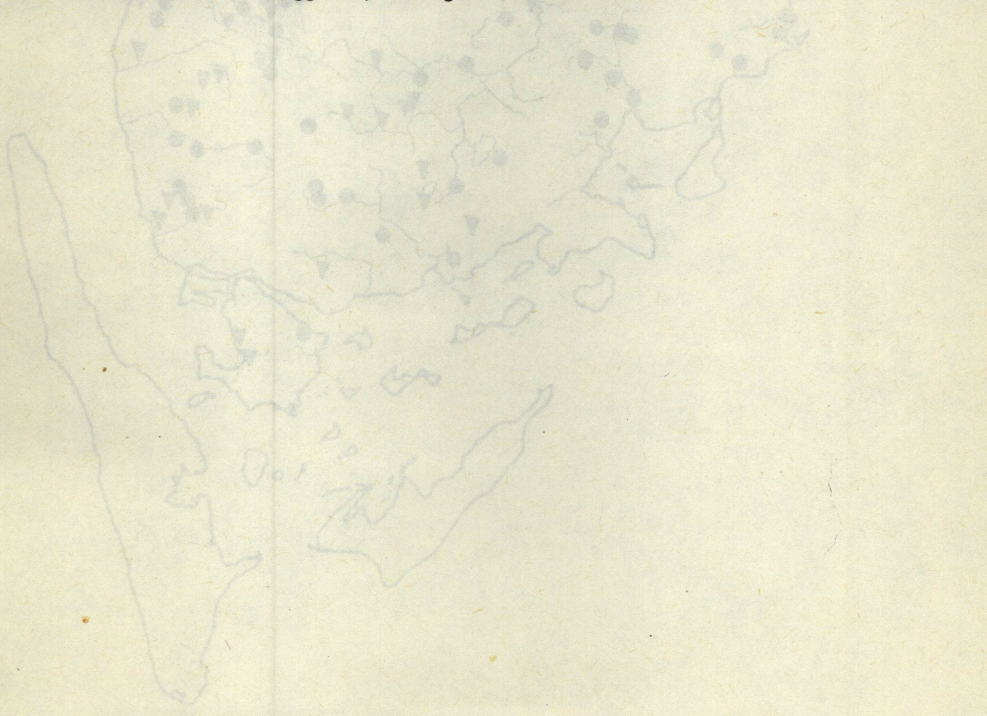
Men nedlæggelserne ramte ikke alle områder lige hårdt. Fordelt på herreder tager billedet sig således ud:

	antal nedlagte landsbyer	heraf kun kendt fra markbøger	antal landsbyer pr. 1000 ha.
Åsum	7	4	0,47
Odense	7	2	0,23
Bjerge	10	4	0,50
Lunde	11	4	0,84
Skam	9	3	0,75
Skovby	19	8	0,82
Vends	18	9	0,59
Båg	25	16	0,69
Salling	16	8	0,33
Sunds	11	5	0,37
Gudme	15	8	0,66
Vindinge	22	8	0,81
I alt	170	79	0,57

Tilsyneladende kan man dele Fyn op i fire områder: a) Odense - Åsum - Bjerger herreder, der rammes forholdsvis mildt af nedlæggelserne. b) Lunde - Skam - Vends - Skovby - Bålg herreder, eller hele den vestlige del af Fyn, der rammes hårdt. c) Sallinge og Sunds herreder, der rammes meget mildt, og endelig d) Vindinge - Gudme herreder, der rammes meget hårdt. Dette billede bekræftes af kortet, hvor de nedlagte landsbyer er markeret med en ●, når de kun kendes fra de ovennævnte markbøger, og med ○, når de også kendes fra andre skriftlige kilder. Af kortet fremgår det ligeledes, at de nedlagte bebyggelser især koncentrerer sig om de store åsystemer. Man kan så begynde at gisne om en sammenhæng mellem nedlæggelserne og engarealerne. Middelalderens nedlæggelser kunne skyldes en omlægning fra kvæg til agerdrift. De senere nedlæggelser, hovedgær-

denes behov for græsningsmuligheder. Eller skulle man måske snarere drage højden over havet ind i billedet i forbindelse med en klimaændring.

Foreløbig kan vi kun gisne, især fordi mange af de nedlagte bebyggelser ikke er lokaliseret nøjagtigt. Enkelte vides kun at have ligget inden for et herreds grænser (sådanne er ikke medtaget på kortet), andre kan kun placeres inden for et sogns grænser (afsat midt i sognet på kortet). Også her ligger der altså en stor opgave for arkæologer og ikke mindst for amatørarkæologer: nemlig at lokalisere de historisk kendte nedlæggelser præcist. Og vi kan således på det kraftigste opfordre til, at man under rekognosceringer også holder et vågent øje med middelalderbebyggelser, i hvert fald er vi meget taknemmelige for enhver oplysning om landsbytomter.

DE NEDLAGTE LANDSBYER

nuv.: nuværende, lb.: landsby, h.: hovedgård, g.: gård, s.: sogn, v.: ved

Vindinge Herred: Kullerup s.? Ulfolt, Avnslev s. Agetved ved den sydlige del af Nordenhuse, Ellested syd f. Lykkesholm, Nielstrup på Kragmarken i Kullerup, Flødstrup s. Hagendrup, Risinge ved.h. R., Rørbæk v.h. Rørbæk, Stenstrup ved Kissendrup, Frørup s. Horsehave v. Torpe, Hellerup s. Tårup v. Skovridergården, Herrested s. Attrup v. Bjørnemose skov, Lunkendrup syd f. Ungerskov, Skovballe mellem Villumstrup og Kastel, Sebbedrup på Blandskovmarken i Måre, Tyderup nord f. Lindeskov, Refsvindinge s. Dastrup ved g. Stenhave, Skellerup s. Biskoptorp v. h.B., Vindinge s. Gedstrup på Sludebjergmarken i Kogsbølle, Bistrup ved Holtsmose, Kajbjerg v. Kajbjerg skoven, Kousted v. Holckenhavn, Ørbæk s. Lundby på Lundsmarken vest for Ørbæk.

Gudme Herred: Gislev s. Derup på Bildermarken i Gislev, Stenbjerg ved S. mølle, Gudbjerg s. Knudstrup ved K. voldsted, Gudme s. Torp på Gudme Nørremark, Hesselager s. Torp sydvest f. Ny Hesselager, Langå s. Løjstrup v. Løjstruppgård, Tårup syd f. Rygård, Oure s. Brembæk, Nostrup nordvest f. Albjerg, Tårup v. sognegrænsen til Brudager, Ringe s. Boltinge v. Boltinggård, Svinninge s. Brorup ved Boruppgård, Tårup vest f. Glorup, Vejstrup s. Agedrup vest f. Vejstrup, Tiselholt v. Tiselholt.

Sunds Herred: sogn ? Ammedrup, Bregninge s. Svenderup v. Pederskov, Landet s. Vig v. Lunkebugt Sekkedrup vest f. Strammelse, Egense s. Banketoft, Kværndrup s. Egeskov v.h.E., Nordtorp v. Nordtorpskov, Lunde s. Kugstrup, Tårup på Lundsmarken syd f. Lunde, Skårup s. Klingstrup v.h.K., Steenstrup s. Hørup v.H.mølle.

Salling Herred: sogn ? Refsvinge, Diernæs s. Finstrup vest f. Holsteenshus, Espe s. Agerup v. Ageruppgård, Kaleko, Herringe s. Bjerte syd f. Fjellebro, Hillerslev s. Frenderup mellem Sallinge og Gelskov, Torp på Rødløvemarken i Nybølle, Hundstrup s. Fløjtrup i Mynderup Hestehave, Brahetrolleborg s. Årup v. Grønderup, Jordløse s. Gungerup ved Gungebjerg syd f. Jordløse, Krarup s. Fiskerup i den sydlige del af F.skov, Nr. Broby s. Lunde v. Lundegård, Stubberup nord f. Ståby, Vester Åby s. Torp ved Brændegård, Øster Hæsing s. Sæderup ved Kistrup Skovhuse, Astrup s. Karup.

Bjerge Herred: Agedrup s. Trøstrup ved Bullerup, Dalby s. Dalbytorp v. Mosegård, Kølstrup s. Kjørvinge v. Ørnfelt, Skinnerup v. Ulriksholm, Munkebo s. Garup på Kildebjergsmarken i Munkebo, Trøllerup nordøst for Østergård, Revninge s. Slarup på Mellemmarken i Revninge, Rynkeby s. Atteftved ved Tvinde, Grydstrup, Stubberup s. Andkjær på Andekærsmarken vest f. Kirkebro Station.

Åsum Herred: Fraugde s. Kallerup v. nuv. Kallerup, Nr. Lyndelse s. Hunderup på Lindeskovsmarken øst f. N.Lyndelse, Bramstrup v.h.B., Pillestrup på Lindeskovsmarken øst f. Nr.Lyndelse, Rolsted s. Bonderup på Bolbromarken i Ferritslev, Rønninge s. Hvalsø i skoven Langeskov, Åsum s. Hjerlev nord f. Bjergager.

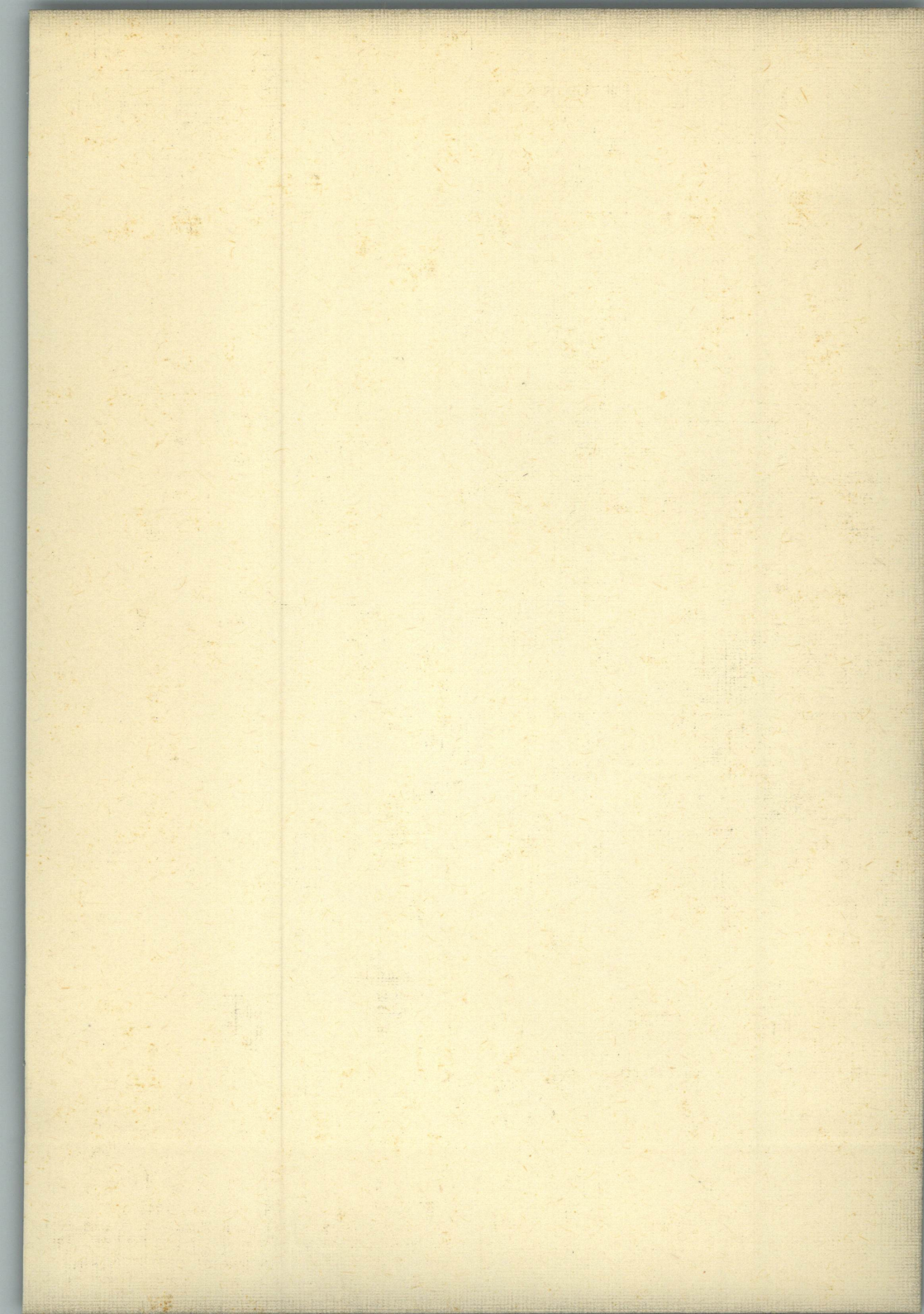
Odense Herred: sogn ? Lynde, Brylle s. Rørmose vest f. Render, Odense landsogn Assertorp mellem Skibhusvej og Risingmønde, Sanderum s. Torpe sydøst f. Sanderum, Østerlev v. Østergård, Stenløse s. Ejby sydøst for Svenstrup, Vissenbjerg s. Holenøse i Andebølle.

Lunde Herred: Allesø s. ? Gantinge, Hjadstrup s. Lystrup syd f. Bladstrup, Lunde s. Bjørnstrup, Ulkendrup v. Ulkendrupgård, Lumby s. Særlev v. Særlevhus, Norup s. Tårup mellem Egense og Norup, Otterup s. Nislev v. Nislevgård, Tøkkendrup v. nuv. Tokkendrup, Ørkeby nordøst f. Hjørlev, Østrup s. Højby mellem Daugstrup og Østrup, Skeby s. Eskelund vest f. Hessem.

Skam Herred: Sogn ? Hindrup, Tereby, Grindløse s. Ørkeby, Krogsbølle s. Esperup på Agernæs Søndermark, Gamby mellem Bårdesø og Tørrøse, Hundstrup v. Krogsbølle, Kørup v.h.K., Strøby syd f. Agernæsgård, Uggerslev s. Kærby vest f. Uggerslev.

Skovby Herred: Hårslev s. Karup v. Ejlskov, Nårup nord f. Nymark, Vindelstrup vest f. Gamby, Nr. Sandager s. Bøjlund på Bøgelundsmarken øst f. Gyldensteen, Koslev sydøst f. Nr.Esterbølle, Skenebølle mellem Gyldensteen og Nr. Sandager, Ore s. Hugget v.H., Skovby s. Klemstrup vest f. Eskildstrup, Astrup på Skovmarken øst f. Harritslev, Hagebølle v. Tofte, Særlev s. Serupe nord f. Særlev, Søndersø s. Tårup ved Ørritslev, Veflinge s. Hetteslev, Højrup på Væde Højremark, Vigerslev s. Amager v. nuv. Amagergård, Haveløkke nordligst i sognet, Havsted v. nuv. Havsted, Korum, Nisted.

HARJA

Udgivet af: HARJA, ARKÆOLOGISK FORENING